

Utopische droombeelden

Cyrille Offermans

Vier jaar geleden was het, althans voor mij, een enorme ontdekking, de roman *Het zout der aarde* van de Pool Józef Wittlin. Het origineel bleek van 1935 te zijn; een Nederlandse vertaling, met dank aan exil-uitgever Allert de Lange, van twee jaar later. En misschien ook wel met dank aan Joseph Roth, die een voorwoord bij de Duitse editie schreef. Nu geldt Wittlin, naast grootheden als Czesław Miłosz, Gustav Herling en Zbigniew Herbert, als een van de belangrijkste Poolse auteurs van de twintigste eeuw.

En dat mag enigszins bevreemden gezien de geringe omvang van zijn oeuvre. *Het zout der aarde* is Wittlins enige roman. Het boek zou het begin van een trilogie hebben moeten vormen, maar fragmenten van het tweede en derde deel zijn in aanzetten blijven steken en grotendeels verloren gegaan. In 1939 was Wittlin, als jood, zijn leven in Warschau niet zeker. Hij vluchtte met vrouw en dochter via Parijs naar een Zuid-Frans havenstadje, waar ze geen toestemming kregen aan boord te gaan van een Engels fregat, hoewel hun koffers zich daar al bevonden; tot overmaat van ramp gooide een verontwaardigde Poolse soldaat een deel daarvan overboord, uitgerekend het deel met Wittlins boeken en manuscripten.

Behalve als romanschrijver was Wittlin voor de oorlog bekend als dichter, en meer nog als vertaler van talrijke auteurs uit de hele wereldliteratuur, van het *Gilgamesj-epos* en de *Odysee* tot de lyriek van Georges Bernanos en de romans van Roth.

Na de oorlog, in New York, maakte hij deel uit van wat Miłosz 'een zeer speciaal milieu' noemde, 'als het ware een voortzetting van de Habsburgse monarchie en de Republiek van Weimar', waarin zich onder meer Hermann Broch en Béla Bartók bewogen. Wittlin schreef voor Radio Free Europe talloze bijdragen over literatuur en theater. Ook reisde hij vaak naar Europa, zij het nooit naar zijn geboortestreek. In Amerika voelde hij zich niet thuis, maar het vooroorlogse Midden-Europa, dat zijn vaderland was, bestond niet meer; erover schrijver deed hij nog sporadisch en soms zelfs met tegenzin.

Elke nostalgie is Józef Wittlin vreemd

JÓZEF WITTLIN

Mijn Lwów

Vertaald door
Dirk Zijlstra. Van
Oorschot, 88 blz.

Dat laatste lijkt het geval voor *Mijn Lwów*, een herinneringsboek dat hij in 1946 op verzoek van een Poolse uitgever schreef en waarvan pas nu, voor het eerst, een fraaie, in geen enkel opzicht verouderd aandoende Nederlandse vertaling verschijnt. Al in de eerste zin maakt de auteur duidelijk dat 'de titel van dit praatje' hem 'werd opgedrongen'. Elke nostalgie, elk 'koketteren met de verstreken jaren' is hem vreemd, zelfverheerlijking verafschuwt hij. 'Want het zwak voor de plekken op de wereld waar we onze jonge jaren doorbrachten is vaak gemaskeerde eigenliefde. We hebben geen heimwee naar Lwów na al die jaren van afwezigheid maar naar onszelf in

Lwów. En er is geen grotere bedrieger van de zogenaamde werkelijkheid dan het geheugen.'

Lwów is het huidige Lviv. Lviv ligt niet meer in Zuid-Polen maar in Noordwest-Oekraïne, waar de stad dezer dagen, als alle Oekraïense steden, doelwit is van Russische drones en raketten. Toen Wittlin hier van 1906 tot 1914 naar het gymnasium ging, heette de stad nog Lemberg en maakte deel uit van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie. Al die naamsveranderingen maken duidelijk dat dit grensgebied, Galicië, oorlogsgebied was. Lwów werd in 1939 door het Rode Leger ingelijfd, vervolgens in 1941 door de

Over zijn vaderland schreef Wittlin met tegenzin

Wehrmacht veroverd. Naar schatting 150.000 joden uit Lwów en vele honderdduizenden uit het overige Galicië werden ter plekke vermoord of naar vernietigingskampen afgevoerd. Op 30 juni 1943 werd Galicië officieel *Judenfrei* verklaard; tot de schaarse overlevenden behoorde Simon Wiesenthal. Voor alle gruwelijke details verwijs ik naar diens *Geen wraak maar gerechtigheid* of naar *Lemberg-Lwów-Lviv* (2008) van Jan Paul Hinrichs, die ook het nawoord en de vakkundige annotatie verzorgde van Wittlins *Mijn Lwów*.

In dit Lwów wordt er op het oorlogsgeweld, de terreur van het Rode Leger en de vernietiging van de joden hooguit in een bijzin gezinspeeld, Wittlins Lwów is er een uit vrediger tijden. Het boek is een kleinood, bescheiden van omvang en toon, stilistisch verfijnd en rijk aan liefdevolle herinneringen aan plekken, bouwwerken, bewoners en gebeurtenissen die indruk hebben gemaakt op de jeugdige auteur. Wie hem verwijt dat hij 'slechts behagen schept in imponderabilia' spreekt hij niet tegen: als kind was de komst van circus Buffalo Bill of de ophanging van een moordenaar minstens zo memorabel als de ophef over keizer Frans Jozef. Typierend voor die bewuste perspectivische vernauwing is het opduiken van de Brygidki-gevangenis in een context over 'de magistratelijke bankjes van de koninklijke hoofdstad' zonder enige toelichting, en ook, alsof Hinrichs zich solidair verklaart met de auteur, zonder noot waarin het feit wordt gememoreerd dat daar de meest massale afslachting van joodse gevangenen plaatvond.

Wittlins geheugen is poëtischer afgestemd. Gedetailleerd beschrijft hij het geheimzinnige binnenste van het laboratorium van een plaatselijke apotheker, de alchemistische 'werkplaats van Faust', waar hij op weg naar school naar binnen keek; het minstens zo geheimzinnige riviertje waar Lwów volgens oude mensen en geografen aan zou hebben gelegen maar dat nu ondergronds is gegaan; de drie kathedralen, een Latijnse, een Grieks-katholieke en een Armeense, de een nog schitterender dan de ander; de standbeelden, de dichters, de cafés, de verrukkelijke geuren – om uit te lopen op een stroom utopische droombeelden van multi-etnische verzoening op de Corso, dezelfde die het Kremlin driekwart eeuw later als het summum van westerse decadentie liefst volledig zou vernietigen. ■

Nationaal Digitaal Archief Polen